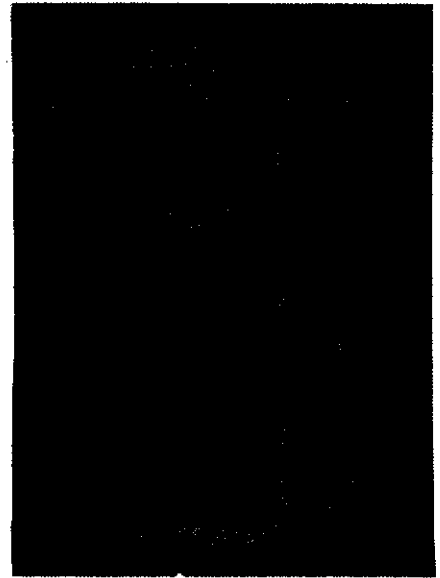

مکاسب، دلیل بر خورداری آنان از ملکه اجتهاد تلقی می‌شود و این نه تنها بیانگر عظمت شیخ در وادی فقه است که بیش از آن بازگوکننده انصاف و تعهد وی در نگارش است. زیرا شیخ از آرای که نقل می‌کند چنان بجد دفاع می‌کند و با سعه صدر و ژرفایی استدلال می‌کند که گویی در صدد اثبات نظریه خویش است و آن گاه که به نقد آن می‌پردازد، آنسان بی‌پایگی رای منقول را برملا می‌سازد که خواننده به توهم می‌افتد که رأی به این بی‌پایگی چه جای طرح داشت، ولی شیخ اعظم پیش از آنکه این توهم در خواننده پا بگیرد، بر نقد خویش نقدی می‌نگارد و بار دیگر بر رای منقول اعتباری می‌بخشد و آن را قابل دفاع می‌سازد و خواننده درمی‌ماند که شیخ مؤید نظر است و یاردکننده آن. اگر شیخ را هیچ فضیلتی نبود جز همین انصاف نگارشی - که خود بیانگر سعه صدر و وسعت اطلاع است - وی را بس بود که سرمشقی باشد برای اهل قلم و الگویی برای ناقدان کتابها و اندیشه‌ها!

شیخ آثاری فراوان در فقه و اصول دارد که مشهورترین آنها دو کتاب درسی «فرائد الأصول» مشهور به الرسائل و «المکاسب» است. کتب و نوشته‌های دیگر شیخ از شهرت دو کتاب یاد شده، برخوردار نیستند. مهجور بودن دیگر آثار شیخ ناشی از تلاؤ فراوان همین دو اثر است؛ گرچه عوامل دیگری از قبیل تکنگاری، حاشیه‌نگاری و امثال آن هم در این مهجوریت بی‌نقش نبوده است.

از جمله این آثار مجموعه نوشته‌های شیخ اعظم در مسأله صوم است که به همت لجنة تحقیقی «کنفرانس جهانی یادکرد دوستمین سال تولد شیخ انصاری» تحقیق و تصحیح و به نام کتاب «الصوم» زیور طبع یافته است. این نوشته نگاهی است به کتاب «الصوم» و ارجگذاری بر همت والای محققان و دست‌اندرکاران آن در آماده‌سازی و تقدیم آن به حوزه‌های علمیه و اهل فضل. سعیشان مشکور باد.

نگاهی به کتاب الصوم

محمدعلی سلطانی

الشیخ الاعظم مرتضیٰ الانصاری. کتاب الصوم (قم، المؤتمر العالمی بمناسبة الذکری المئویة الثانية لمیلاد الشیخ الانصاری، ۱۴۱۵ق). ۳۸۹ص، وزیری.

فقیه بزرگوار، شیخ اعظم، استاد فقها و مجتهدین و پرچم‌دار بزرگ فقه و اصول در یک قرن و انداخیر، معروفتر از آن است که در بیان مقام و منزلت وی چیزی قلمی گردد. پرتوی را که اندیشه‌های فقهی و اصولی شیخ بر افکار فقیهان و اصولیان پس از خود افکنده است، تنها می‌توان با گستره‌سایه فکری شیخ الطائفة بر فقهای پس از خود، مقایسه کرد. سالهاست که توانمندی فضیلتی حوزه در بیرون کشیدن آرای شیخ از کتاب پرارج

قضای میّت بر اولیترین فرد به میّت ۲۱- مختار بودن در افطار تا قبل از زوال برای کسی که قضای رمضان به جا می آورد (موضوع تکراری) ۲۲- اختلاف در شرعی بودن روزه ممیّز (تکرار در موضوع) ۲۳- ادعای اتفاق بر صحت روزه فردی که تمام روز خوابیده باشد ۲۴- عدم صحت صوم کافر.

آنچه یاد شد، مجموعه کتاب «الصوم» را تشکیل می دهد که افزون بر بهره های فقهی، گاه ظرافتکاریهایی نیز دارد که برای طالبان ملکه فقاقت بسیار مفید است. از آن جمله مباحثی تاریخی است که در پی روایات قول مشهور در خصوص اعتبار «پانزده سال» در بلوغ و رد قائلین به تقیه ای بودن این روایات آمده است. خلاصه آن از این قرار است که روایات قول مشهور از امام باقر(ع) است و برپایه روایتی که شیخ در استبصار ۱/ ۲۸۵ آورده، در زمان امام باقر(ع)، تقیه وجود نداشت و امام(ع) احکام را بدون تقیه، بیان می فرمودند و روایات مشهور گرچه با قول شافعی، احمد حنبل، ابی یوسف و اوزاعی همگون است و توهم حمل بر تقیه را قوت می بخشد، اما شافعی، احمد و ابی یوسف متأخر از زمان امام باقر(ع) بودند و اوزاعی اگرچه همزمان بود، ولی وی فقیه شام بود و تقیه بیشتر در فضای حجاز و عراق وجود داشت و نه شام.

نقل این قسمت از آن جهت بود تا اهل فضل در برداشتهای فقهی به شرایط زمانی و مکانی صدور روایت دقت بیشتر مبدول دارند؛ زیرا در تفسیر و تبیین معنای روایات و احادیث کمک فراوان می کند.

لجنة تحقیقی در آغاز کتاب افزون بر معرفی نسخ خطی و چاپی مورد بهره برداری، شیوه تحقیق و مشکلات موجود بر راه تحقیق را بر شمرده اند و علت عمده صعوبت را نوشته های غیرمنتظم به همراه حواشی و تعدیلات فراوان از سوی شیخ و نیز اجتهاد نسّاخ در تنظیم و آوردن حواشی در متن و در جاهای نامناسب بیان کرده اند. گروه تحقیقی، از میان نسخ در دسترس هیچ کدام را به عنوان پایه تحقیقی برنگزیده، بلکه به جای آن از شیوه انتقادی بهره گرفته و همه نسخ را مورد توجه قرار داده است و موارد اختلاف را در پاورقی آورده است.

کتاب «الصوم» مجموعه ای است از نوشته های مرتبط شیخ در باب صوم. قسمتی از آن نیز شرحی است بر قسمتی از کتاب صوم «ارشاد الأذهان الی احکام الایمان» از علامه حلی- قدس سره- که شامل مبحث ماهیت صوم و نیز خاتمه کتاب یاد شده می شود.

شیخ در مبحث ماهیت صوم پس از بیان معنی، به تفصیل موارد امساک را مطرح و در هر مورد، بحث گسترده ای می کند و در خاتمه به مبحث نیت و امور مربوط به آن می پردازد.

قسمت دوم کتاب «الصوم» شرحی است بر قسمتی از «قواعد الأحکام فی معرفة الحلال و الحرام» از مرحوم علامه حلی- قدس سره- که شامل موجبات افطار، آثار و احکام مترتب بر افطار، شش فرع و چند بحث باقی مانده از موجبات افطار می گردد.

قسمت سوم، یعنی قسمت پایانی کتاب، شامل ۲۴ مسأله گوناگون در باب صوم است که بعضی از آنها از نظر موضوع مکررند. موضوع مسائل ۲۴ گانه به قرار ذیل است:

- ۱- علایم بلوغ ۲- ادعای بلوغ از سوی نوجوان
- ۳- بلوغ فرد در بین روز ۴- روزه مستحبی برای کسی که روزه واجب بر عهده دارد ۵- وجوب قضای صوم شهر رمضان ۶- عدم وجوب فوریت در قضای رمضان ۷- عدم وجوب قضا در مرض منجر به موت ۸- عدم حرمت افطار قبل از زوال در قضای رمضان ۹- مشروعیّت روزه ممیّز ۱۰- حکم روزه مستحاضة ۱۱- حکم افق شهرها ۱۲- روزه مسافر ۱۳- روزه در سفر ۱۴- روزه مریض ۱۵- روزه باردار در ماههای آخر و زن شیرخواردار ۱۶- روزه مرد و زن پیر ۱۷- عدم وجوب قضا در مرض منجر به مرگ (موضوع تکراری) ۱۸- حکم علما به سقوط قضا از مریضی که تا رمضان بعدی در مریضی به سر می برد ۱۹- حکم مریض که پس از بهبودی، قضای روزه را تا رمضان بعدی به جا نیاورده است. ۲۰- حکم

گرچه به ذهن می آید که در بیان اختلاف نسخ، وسواسی تحقیقی فراوانی به کار گرفته شده، اما آوردن پاره ای از نسخه بدلها که تأثیری در معنی و برداشت ندارد شاید چندان ضرورتی نداشت. هر چند این بحثی مبنایی است و بر گروہ تحقیق نقصی وارد نمی آورد. پاره ای از اجتهادات در گزینش نسخه بدلها و یا تعدیل عبارات، نیازمند تأمل بیشتر است. برای نمونه در صفحه ۳۷ و ۳۸ محققان محترم، اغتشاشی در ترتیب عبارات دیده اند و جهت تقریب مقصود شیخ ترتیبی خاص پیشنهاد کرده اند. اما به نظر می رسد که ترتیب مصححین به مراد شیخ نزدیکتر از ترتیب صاحبان نسخ نباشد. زیرا بنابر ترتیب صاحبان نسخ عبارت: «فان العلم بسعة الوقت انما یوجب الرخصة من جهة رجاء ادراك الفعل فی بعض اجزائه» دفع دخل مقدری است که بر صورت اعتیاد بر انتباه وارد می شود و بنابر ترتیب مصححان دفع دخلی است که بر هر دو صورت اعتیاد بر انتباه و عدم اعتیاد بر انتباه وارد می شود. پیداست که علم به «سعه وقت» بیشتر در صورتی موجب رخصت می شود که اعتیاد بر انتباه وجود داشته باشد و در اینجا نیز علم به وسعت وقت است، ولی چون عزم بر انجام فعل نیست سعه وقت، موجب رخصت نمی شود. بر پایه ترتیب مصححان، در یک شق بحث، اشکال وارد می شود و باید شیخ آن را دفع می کرد که همان صورت انتباه است ولیکن در شق دیگر که همان صورت عدم اعتیاد به انتباه است، اشکال وارد نیست زیرا در صورت عدم اعتیاد به انتباه، تصور علم به سعه وقت چندان مقبول نیست.

استظهار پاورقی ۴ در صفحه ۳۷ نیز چندان دلچسب نیست، زیرا شیخ در صدد تشبیه تارك غسل به تارك فعل واجب ذی وقتی است که در وقت اول ترك شده است و کلمه «الفعل» مناسبتر از «الغسل» است. همچنین استظهار مصححین در پاورقی صفحه ۳۸، زیرا بحث در خصوص غسل است و «الفعل» در اینجا منصرف به

«الغسل» است و اتفاق نسخ در این مورد خالی از اشکال به نظر می آید. موارد جزئی دیگری نیز وجود دارد که چندان تأثیر در محتوی نمی گذارد. آنچه که یادآوری آن شایسته می نماید در خصوص اعتبار نسخ مورد مراجعه و ارزشیابی آنهاست که گویا چندان مورد توجه قرار نگرفته است. در مقایسه دو صفحه پایان دو نسخه خطی که تصویر آن را محققان محترم در آغاز کتاب آورده اند، چنین پیداست که نسخه کتابخانه ملک برتریهایی بر نسخه کتابخانه فیضیه دارد که مهمترین آن تصحیح و مقابله نسخه ملک با نسخه اصل است. برخلاف نسخه فیضیه که حداقل دو واسطه در آن وجود دارد. زیرا کاتب تصریح می کند «... وقد کتبت من نسخه کتبت من وجه نسخه کتبت من خطه الشریف». در حالی که در پایان نسخه ملک مکتوب است که «قد قابلت هذا الكتاب المستطاب بعد الاستکتاب مع فضلاء الأصحاب مع کمال الدقة بقدر الوسع والطاقة من النسخة الأصل الذی کتبه قدس سره». البته در مقدمه محققان دو واسطه نسخه فیضیه با افتادن عبارت «... عن وجه نسخه کتبت ...» به یک واسطه تبدیل شده است که در هر صورت در اصل تقدّم ارزشی نسخه ملک بر نسخه فیضیه خللی وارد نمی کند.

در مقدمه اگرچه در خصوص چاپ سنگی (معین شده با رمز «ع») اظهار نظر شده، اما اظهار نظر یاد شده ضرورت ارزیابی نسخ مورد مراجعه را از بین نمی برد، بویژه آنکه محققان محترم با ارائه ۱۲ نوع فهرست، همه موارد اختلاف نسخ و بازیابی منابع آیات روایات و اقوال، بایسته های یک تحقیق خوب را انجام داده اند و دریغ است که ارزیابی نسخ در مقدمه نادیده گرفته شود.

